

Григорій Сковорода

**БОРОТЬБА АРХИСТРАТИГА
МИХАЇЛА ЗІ САТАНОЮ ПРО ЦЕ:
ЛЕГКО БУТИ ДОБРИМ**

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 393 -
417 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

БОРОТЬБА АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА ЗІ САТАНОЮ ПРО ЦЕ: ЛЕГКО БУТИ ДОБРИМ

Написана 1783-го року

Улюблений друже Михайле!

Прийми від мене й оцю книжечку тобі в подарунок, позначену іменем твого тезки-покровителя. Якщо ти прийняв ім'я Михайлове, то прийми і серце його, виспівуючи з царственної книги оцю пісню: "Серце моє є твоїм, а твоє моїм". Тоді, о Михайле, ти справжній друг охоронця твого Михаїла, вигукуючи єдиносердно: "*Хто як Бог?*"

Я цю книжечку розпочав у Бурлуках, закінчив у Бабаях, не орю ж, не сію, не купую, не воюю, відкидаю ж будь-яку життєву печаль. Що ж роблю? Ось що: "Завжди благословляю Господа, оспівую воскресіння його!"

Це моя діжа й надія! Що таке воскресіння? Воскресіння є вся земля Ізраїлева. Прямо кажучи, увесь біблійний світик, нова й прадавня Єва. У цій землиці спав Яків у спокої. Як же не в спокої? Сам камінь був йому замість подушки. Сама твердість була для нього м'якістю там, де після нього Самсон знайшов *стільники*. Гей, кажу! Знайшов і я. Там і сам я заспокоююсь, насолоджуюсь, веселюся. Співаю з Мароном:¹ "Deus nobis haec otia fecit" – "Бог дарував нам це свято".

Ще краще співаю з моїм Давидом: "Я заснув, і спав, і встав". І з моїм Ісайєю: "Спокій дав нам Бог на горі оцій". Не знаю, що саме розуміє Плутарх під своєю Надією (названою у нього) Піндарською. Він її робить дояркою старцям. Це ж дійсно знаю, як оті старці Соломонові: "Вінець хвали, старощі..." і ін. – годуються тим, що ссуть соски двох матерів від ненаречених наречених – праматері Єви й матері Маріам², як написано: смоктали мед із каменя" і "там дам тобі соски мої". Скажеш, чому ж не всі у цій землиці насолоджуються, а голодують, нарікають і проклинають її?

В і д п о в і д ь. Через те, що ця землиця має *дві частини* – нижню й гірну, тутешню й тамтешню, прокляту й благословенну, бісову й господню, як два соски й два джерела. "Вийшов Яків із джерела клятвенного". Чи ти чув? "І пішов у Харрань". Чи ти чув? "І знайшов місце". Чи чув? "І спав там". Чи чув

ти? Якщо б однакові [були] місця, то не шукав би іншого і не йшов би звідси. Недарма й Ісайя: "Не тільки, – каже, – у землі цій, а на горі її". Там! Скажи, хто ж благу частину вибирає?

Відповідь. Заради цього книжка ця витягає на піднебесне видовище два серця: ангельське й сатанинське, що борються між собою. Ці два царства у кожній людині ведуть вічну боротьбу. Коли ж чисте серце перемогло злобну безодню, тоді ламаються ворота пекла. Звільняються полонені. Відкривається шлях на оту, воскреслу із безодень гору: "Хто зійде на гору господню?" Яка ж насолода й утіха на горі отій? Сповісти нам, о Ісайє! "Спокій дасть Бог на горі цій". О годі! Ще щось? "Вип'ють же вино. Вип'ють радість на горі цій". О, занадто! "Помажуться ж миром на горі цій". О, занадто, досить! Це де наш Яків спочивав!" "І спав там". Спав у Харрані, у місті любові спав. "Там дам тобі соски мої".

Чи бачиш, любий Михайле, де це спочиває друг твій!

Старець Варсава Даниїл Мейнгард. Амінь!

Червня 19-го, 1788 року.

Суть твору

"Уб'є дракона, який є в морі" (Ісайя)

"Як спаде зірниця!"

"Нечестивий, проклинаючи сатану, сам кляне свою душу (Сирах).

"Поки день освітить і зірниця засяє в серцях ваших".

БОРОТЬБА Й СУПЕРЕЧКА ПРО ТЕ: ДУЖЕ ВАЖКО БУТИ ЗЛИМ, ЛЕГКО БУТИ ДОБРИМ

Злетівши кажанячими крильми з найглибших глибин у нагірне, Сатана зупинився на межах атмосфери^а. Побачивши ж нічним оком сонцесяйний отой дім: "Премудрість сотворила тобі дім і утвердила сім пірамід^б", пекельним риком, як громом, заревів так: "Навіщо цей дім створений?"

^a Атмосфера – слово грецьке, означає повітряне оточення земної кулі простерте доти, доки здійсмається пара чи атоми, зрозуміліше кажучи, доки доходять хмари, місце Перунів³ і блискавок.

^b Слово грецьке, означає нагірні кімнати й помешкання, споруджені на зразок цукрової голови⁴, або полум'я, взагалі нагірне житло; по-грецьки піргос, по-римськи – *turgis*, по-турецьки – колончак, по-польськи – вежи, по-тутешньому – башта, терем; як при церкві дзвіниця, так вона при домах. По-слов'янськи – стовп: "У стовпі хмарному говорив до них". "Хай буде мир у силі твоїй і достаток у стовпостінах твоїх".

На цей буремний шум срібловидими з золотим міжрам'ям крильми, як орел на лови, спускаючись, Михаїл закричав: "О вороже божий! Навіщо ти тут? І що тобі тут? Колись ти «виригнув переді мною хулу на Мойсееве тіло^a. Нині вибльовуєш ту ж отруту на дім божий. Хто як Бог? І що добре й таке прекрасне, як дім його? Хай заборонить тобі Господь мій, перед ним же нині стою!..."

С а т а н а^b. Не личить Архистратигові^b небесних воїнств бути сварливим, а тихим, сумлінним і...

М и х а ї л. О змію! Ти зм'якшив слова свої краще, ніж єлей, і вони є стрілами. Не тобі належить розуміти, що своєчасний гнів. – то любов божа, а що несвоєчасна милість – це твоє серце.

С а т а н а. Дивну пісню заспівав оце ти!

М и х а ї л. Дивне ж нове й преславне співають сили небесні у місті божому. Це істина.

С а т а н а. А сили підземні що співають?

М и х а ї л. Сили твої співають нице, світське, мерзенне. Кажучи ж Петровим у "Діяннях" словом (*commune, Κοινον, Соenum*) – то просто сказати болото торговиці, і мотила, що обліпила оту Єзекіїлину проскуру^f.

С а т а н а. Ха-ха-хе! Дивне співають небесні сили...

М и х а ї л. О ганителю! До чого цей твій псячий сміх? Не втаїться ж переді мною лукавство твоє. Називаючи дивною, таємно зводиш наклеп на небесну славу й догмати її, віддаючи їй уявлювану тобою немиловидність і неправдоподібність, просто кажучи, нісенітницю.

С а т а н а. Нині ж, не сумніваючись, пропищав ти причину, чому підземне життя тисячократ багатолюдніше, ніж ваше небесне?

М и х а ї л. І брешеш, і затемнюєш мову. Відкрий, якщо можеш, більш відверто безодню серця твого.

^a Ця хула згадується у "Посланні" святого апостола Юди.

^b Сатан – слово єврейське, по-слов'янськи – супостат.

^b Архистратиг – по-слов'янськи першовоєвода, тобто над проводирями проводир.

^r Глянь на історію про Корнилія-сотника у "Діяннях". Там Петро каже: "Господи! Хай погане ніколи не увійде в уста мої". У грецькому ж лежить *Κοινόν*, по-римськи – *communis*, по-слов'янськи – спільне; бо все те погане, що спільне для світу, тобто для багатьох. Звідси й римляни називають болото *coenum*. Це слова є грецьке *Κοινόν*, тобто спільне. Світські думи – це болото, де топляться гергесинські вепри, їм же Бог світу цього, тобто Сатана, осліпив розум, як тлумачить Златоуст⁵ оці Павлові слова: "Бог світу цього..." Мотила – це старослов'янське слово, по-римськи – *excrementum*.

С а т а н а. О Апокаліпта^a химерність у догматах, нерівність у дорозі, трудність у ділі, – це є трирідне джерело пустелі вашої небесної.

М и х а ї л. Чи не можна трохи ясніше?

С а т а н а. Надто тяжко бути жителем небесним. Чи ти зрозумів? Це причина, що спустошила ваші небеса.

М и х а ї л. Звідки цей камінь, і хто його поклав в основу?

С а т а н а. Це я кажу! Дуже тяжко бути, – і було так.

М и х а ї л. Чи ти творець цього догмату?

С а т а н а. Цей догмат є незламний діамант.

М и х а ї л. "Слухай, небо, і слухай, земле!..." Послухайте й ті ж, що під землею! Яка є більша на Господа-Вседержителя хула, і наклеп, більший від цього? Це вулиця, що всіх ловить! Це ключ, що всім відкриває ворота пекла. Це спокуса, що всім шлях на небеса збезчещує! О прикрашена гробнице царська, повна мертвих кісток і праху, світе блудослівний! Спокушуєш старих, молодих і дітей. В'яжеш у чари, як пташок у сіті.

Весь світ дихає його духом. Він є серце світу. Серце нечисте, серце плотське. Це мерзенна трійця: сатана, плоть, світ. Хто дасть мені божий меч, щоб я проколов цього мадіаніта^б, який перелюбствує з повією й перелюбницею світу цього, і викрив сором її?

^а Апокаліпта – грецьке ім'я, по-слов'янськи означає одкровитель. Цим словом таємно ганить Михаїла як одкровителя тайн божих. Сатана ж любить, затуманювати, щоб ніхто не бачив невідомої й таємної премудрості божої.

^б Це слово відригує священну історію про Фінееса, який ізраїльтянина, що перелюбствував з мадіаніткою, проколов обох наскрізь.

І Михаїл, піднявши подібного до блискавиці списа, вразив діамантовим вістрям Сатану в саме серце і кинув його у вечірню хмару. Він же, стрімголов падаючи, вигукував: "Ура! Ура! Переміг! Переміг!" Із середини ж хмари заревів: "О, Апокаліпта! Візьми за свідків небо й землю, я ж тобі не підкорюся, навіть для цього я твердий у цьому моему догматі".

М и х а ї л. О кажане! Горе тобі, який твориш світло пільмою, а пільму світлом, що називаєш солодке гірким, а легке тягарем.

С а т а н а. Чи не писано: "Потрібне є царство боже?..."

М и х а ї л. Занімій, псе брехливий!

С а т а н а. І чи не ті, хто докладає зусиль, досягають його?...

М и х а ї л. Гавкай, гавкай нині, псе, здалеку на сонце.. Господи боже мій! Правда твоя як *полудень*. Хто як *ти*? Ти сам драконові цьому щелепи його, що всіх пожирають, загородив, а не лише день твій, який є, як тисяча літ. Амінь.

На цей шум і ревіння, як єродієві пташенята^а злітають із гнізда до своєї матері, що потоптала змія, – він же під її ногами в'ється, розвивається – так злетіли до Михаїла Гавриїл, Рафаїл, Уриїл і Варахиїл^б. Михаїл же, як боголюбний Єродій розтерзує й топче домашнього ворога, посилаючи благодать дому владики, що дозволив на семи баштах, які стережуть премудрий дім його, гніздитися птахам згідно з Писанням: "Які любі поселення твої!..." "Птах знайшов собі храмину". "Там птахи загніздяться". "Єродієве житло попереду них". "Блаженні, хто живе у домі твоєму..."

БЕСІДА АНГЕЛЬСЬКА

Про диявольський наклеп і про підступи, що відводять від істинної втіхи

Небесні архивоїни сіли на *райдузі*, Михаїл же таку повів мову: "Не наша боротьба проти крові й плоті, але..." Серце людини є необмежена безодня. Вона те ж саме, що й повітря, яке носить плаваючі планети. Ця безодня темна, і не збулося на ній: "Пронизуєш пітьму мою". "Бог, який повелів із пітьми світлу засяяти, воно й засяяло у серцях наших..."

Тоді вона буває пеклом, тобто темницею, і виповнюється, як нічними птахами, похмурими мріями й привидами. Нічний Орел^б, цар і батько всіх інших, є сатана. Ці марні мрії – то злі духи, а злі духи – це злі думки; злі ж думки – це думки плотські, що володіють світом. І оце-то написано: "До світодержців пітьми віку цього, тобто битва наша проти злих духів, що мають владу над непросвіщеним світом і над усією сумішню беззаконників". Що ж далі? Початком садових плодів є насіння. Насінням же злих справ є злі думки. Оце ж і написано: "До начал і до властей... до духів злоби піднебесних". Піднебесні духи злоби – це мрії плотського, скотського й звіриного серця, очі якому коле оцей гострий правди божої меч: "Сатано, не думаєш, що боже, а що людське".

^а Слово грецьке *Ἔρως* означає бажання, *Ζεὺς* означає Юпітер, або Дій; звідси Ім'я Єродій, по-слов'янськи боголюбний. Інакше цей птах називається пеларгос, по-римськи сісоніа, по-польськи – *bosian*, а у нас – гайстер. Він гніздиться на церквах, на баштах, на дуже високих місцях, верхах і шпилях, друг людей, ворог зміїв і жаб; батьків годує і носить на старості; звідси у греків слово антипеларгейн, тобто віддавати благо, означає благочестиву душу, що любить Бога й ближнього, означає й богослова, що високо загніздився, отого: "Знаю людину..."

^б Нічний орел, просто кажучи, пугач. У нього непримиренна ворожнеча з денним орлом. Можна обох спіймати під час боротьби, так затято борються.

Люба моя братіє! Ви бачите, як по всьому Всесвіту розсіяв сатана насіння своє! Від його роду насіння є й оці блудослівні сиренські^a й блудоголосі пісеньки:

Гіркий, жорстокий труд
Буть жителем небес;
Гладкий, веселий путь –
Так жити, як світ весь.

І знову:

Стражда святиня без утіх,
А злість скрізь бачить свій успіх.
Яка ж то користь бути святим?
Коли життя більш вдале злим.

Цих засолоджених своїх вод водоспади вибльовуючи, ангельське око ваше гостро провидить, як хитро погасив у всіх серцях божественний отой вогонь: "Хто дасть мені крила?... І полечу, й спочину". "Міцна, як смерть, любов. Крила її – крила вогню..." "Хто розлучить нас від любові божої?" "Зігрілося серце моє, і в повчанні моєму розгориться вогонь".

Зміїною ж отрутою сповнений світ, глухий, як гаспид, і холодний, як лід, сотворився до матері нашої, до премудрості божої, що зігріває нас у надрах своїх і втішає. "Сину! Якщо поспиш, солодко поспиш, якщо підеш, то не боятимешся, і радість буде на всіх шляхах твоїх". Тому не дивно, що всі разом ухилилися. "Не солодкий Бог" і "Немає Бога" – те ж саме^b. Розтлились і змерзотніли у самих початках і насінні своєму, в самому корені серця свого.

Хто може підняти на шляху золото чи бісер, які видаються чимсь некорисним? Який тетерук не насмілиться вскочити у сіть, вважаючи (ii) рогом достатку? Яке ягня не злякається матері, вважаючи її вовком, і не припаде до вовка, вважаючи його матір'ю? Не звинувачуйте світу. Не винен цей мрець. У цього полоненого відібрано кураж, виколоте око, перегороджений шлях; зв'язала туга вічними путами серце його.

Яка туга? Коли що люблять і бажають думки, тоді й плотське серце всередині нас розширюється, роздувається, радіє^в, під час же гидливості звужується, стискається, сумує, як хворий, відвертається від їжі й стискає уста.

^а Сирена – *Σειρήν* – слово грецьке, означає пута, окови. Так називається морське чудовисько з красивим дівочим обличчям. Воно так вигадане пророками, як семиголовий змії; означає світські принади.

^б Весь світ так думає, що заповіді божі важкі, і гіркі, й непотрібні. Це те ж саме, що сказати: "не солодкий і поганий Бог". А думати, як несолодкий поганий Бог, є те ж саме, що "каже безумний в серці своєму: "немає Бога"

^в Слово це *радість* народилося звідти, що серце роздувається тоді, коли щось діється за бажанням, у противному разі стискається. Звідси народилось слово *туга*. Звідси Павло: "Розпростерлося серце моє до вас, коринфяни!... не тісно вміщуєтесь". Оце-то справжній сміх: *non dentés nudare, non ore ringi, sed cordi ridere*⁷, як сміється отой наш Ісаак: "Зрадів духом Ісус..."

Сатана, погасивши вогонь божества у мирському серці, міцно зв'язав тугою, щоб воно вічно гордувало царством божим і повік би не наважилось на володіння ним; щоб не заспівало отої переможної пісні: "Сіть зруйнувалася..." "Шлях заповідей твоїх простерся, коли розширив ти серце моє". "Бажає й закінчується душа моя..." "Серце моє і плоть моя зраділи..."

І коли пишеться: "Хай звеселиться серце моє...", це означає: "хай куражиться". "Знехтувана втішиться душа моя..." – означає, що не приймає куражу й бажання. Відібрати кураж, а навести жах – це значить пригнітити, замкнути й зв'язати душу, щоб вона не веселилась, а сумувала у добрій справі. Це дуже страшна образа, полон і вбивство – розлити людину в самих думках і серці її, наче у її насінні й корені, як написано: "Розбестились і змерзотніли в починаннях своїх", тобто у головному: подібні до біснுவатого керманича корабля чи колісниці. Не винен же мрець, винен людиновбивця. Світ є горіх, зіпсований черв'яком, сліпець без очей і проводиря, ведмідь, якого тягнуть за його ніздрі, раб сатани, полонений диявола, левова огорожа. Яка огорожа? Послухаймо притчу.

ЛЕВОВА ОГОРОЖА

Лев дрімучу діброву з її хащами загороджує, зробивши в ній одні ворота, де й сам поблизу таємно живе. Загороджує ж не стіною й ровом, а своїм слідом. Як лиш голодний, так і заревів. Звірі, затремтівши, шукають порятунку і, примчавши на рятівну стежку, відскакують назад, від лєвого слїду, що дихає у їх чуття нестерпним жахом і перегороджує *шлях*. А злякавшись там, де страху не було, шукають безпечного шляху доти, поки наблизяться до воріт, де справді немає слїду і невідчутний справжній жах. Тут ловляться. Ось ворота пекла! Тут усього світу вихід і кінець. Сатана ловить, як лев у своїй огорожі і як левеня, що живе в таємниці, всіх тих, про кого написано: "Злякалися страху, де страху не було".

У цьому страшному місці замовк Михаїл. Гірні ж воєначальники, сидючи на благокруглій дузі хмар, заглибилися в роздуми, споглядаючи круг земний і сумуючи, наче маючи перед собою зруйнований Содом чи Вавілон. Саме в цей задумливий час замість суму кураж, замість же страху радість раптом отаким словом так заблаговістив Гавриїл.

РЯТІВНИЙ ШЛЯХ

Він спершу заспівав пісню, а за ним усі архангели оцю:

Сходить архангел в Назарет до діви,
Радість приносить праматері Єві.
Радуйся, Єво! Радуйся діво!
Обрадованна.
Господь з тобою! Радість тобою
Всім буде дана...

Потім відкрив квітучі уста у цей нетлінний запах, благовіщуючи *день* за днем спасіння Бога нашого: посланник я не лише до діви Марії, а в усьому Всесвіті [до] всіх тих: "Господи, у лоні нашому зачав", усіх, хто зачав в утробі своїй і вмістив у серці своєму дух заповідей господніх, відвідую, задобряю й

цілую оцим цілуванням: "Радуйся, благодатна! Господь з тобою! Благословенна ти серед жінок!"

Оці є справжні божі матері: не із крові, не із похоті плотської, не із похоті людської, а від Бога народжують дітей своїх. Народжене із плоті є плоть, народжене ж від духа є дух, що освятив серця й утроби наші. Господи! Цей дух є закон твій, посеред черева нашого – *шлях, істина й життя*. Мир тим, хто дуже любить його і немає для них спокуси. Мир на Ізраїля й на всіх, які живуть за цим правилом; мир на них і милість! Слухай, небо, і скажи... Життя безпечне; це солодкий шлях – шлях господній. Любі мої брати! Відверніть від содомлян ангельські очі ваші й дивіться на цього мандрівника на землі, що ступає перед вами. Він прямує з посохом веселими ногами й місцями і спокійно співає: "Прибулець я на землі, не скрий від мене заповідей твоїх".

Співаючи, повертає очі ліворуч, то праворуч, то на весь горизонт^a; спочиває то на горбку, то при джерелі, то на траві зеленій; їсть поживу звичайну, та сам він їй, як майстерний співець простій пісні, додає смаку. Він солодко спить і тими ж божими видіннями уві сні й поза сном насолоджується. Встає рано свіжий і сповнений надії, співаючи ісаївську пісню: "Спрагнуть наймолодші, і втомляться юнаки, і вибрані не будуть міцні; терплячі ж оновлять міць Господа, закрилатіють, як орли, підуть і не втомляться, попрямують і не зголодніють".

^a Горизонт – слово грецьке, означає разом небесне і земне місце, наскільки може бачити наш зір. Є ж межа зору для всіх до одного людей, які населяють землю: *Топос горизон*, тобто місце, яке обмежує зір очей, одним видно одне, іншим – інше.

День його – вік йому і є тисяча років, і за тисячу літ нечестивих не продасть його. На думку світу, він найбільшній з усіх, а за Богом над усіх багатший. І що краще, як "веселість серця – життя людині"? Посох його є Господь пристрастей і жадань його, і радості його ніхто у нього не забере. Дістав він цей мир не так, як звичайно завойовують світ. Він полюбив шлях і славу божу. Цей є справжній мир і життя вічне, а вість його – благовість. "Хай чує земля слова вуст моїх!"

Цей мандрівник блукає ногами по землі, серце ж його серед нас перебуває на небесах і насолоджується. "Праведних душі в руці божій". Серед безумних вважаються загиблими й заблудлими: "Вони ж є в *мирі*". Хоч тілесні наявності, докучаючи, турбують, та цю шкоду з надлишком надгороджує сподівання їх, сповнене безсмертя, і Господь, що навіки у них запанував. "Чи не чуєте, що співає цей пішохід?" "Як не чути? – вигукнули архангели. – Він махає руками й співає оцю пісню: "На шляху одкровенень твоїх я насолодився, як у будь-якому багатстві".

Він один є для нас видовище миліше, ніж усі содомляни. Ми ж його пізнали. Це друг наш Даниїл Варсава.

І всі засміялись. Потім же Гавриїл простер смарагдові крила і, перелетівши, сів при боці Рафаїловому, нюхаючи в руках своїх солодкодухмянний куц і польову лілію. Рафаїл, дивлячись на Варсаву й посміявшись, як Сара, згадав духовного сина свого, любого подорожнього Товію, сина Товітиного. Він довгу повість зіткав: як доручив йому старий сина свого, які напасті й знегоди траплялись на шляху, як щасливо юнак увійшов до приміщення наречених і переспав з нареченою божою. "Коли він боявся води чи риби, – оповідав Рафаїл, – тоді я його навчав: "Сину мій Товіє! Сину мій, не бійся! Вода не втопить тебе. Але води блювотиння зміїного, але потопні промови порад світських, але хвилювання плотських прагнень – оце є всесвітній отой стародавній потоп, що всіх пожирає! Гей, кажу тобі: цього бійся! І риба, сину, не проковтне тебе. Але черево, але сирище^a і стегна твої – це є пекло й кит, що ковтає всіх, а бог їх – черево й слава в соромі їх. Гей, кажу тобі: цього бійся. І утроба рибна, і дим нутроців її не порятує тебе. А дим диму і дух духу, гей, кажу тобі, він врятує тебе". "Чуєш, Ізраїлю! Господь Бог твій посеред тебе, у нутроцах твоїх, у серці твоєму і в душі твоїй".

^a Сирище – це слово старослов'янське, означає тілесні нутроці, які переварюють всю сиру їжу, тобто шлунок. Це є причина всього зла все життя. Звідси битви, крадіжки, вбивства й усілякі лиха. Він є цар усіх світських сердець. Це є той архимагир, тобто архиповар, згадуваний у "Книгах Царств", що збурих увесь Єрусалим, цар поварів і царів. Дуже гарно моя мати Малоросія називає його богом, те саме, що й Павло; "Для них же

бог – черево..." Давно у Єгипті єрей, ховаючи мерця, велів вирізати сирище і, піднявши перед народом, проповідникові велів вигукнути таке: "Оцей у житті всіх зол причина!"

Той є дим диму і дух духу; дим від нутрощів твоїх, від содомського підпалу жадань здійсмається до небес; і дух, що не відокремлюється від тебе, але перевершує дебелисть плоті і тонкість душі твоєї, той порятує тебе. Цей є смирна, і стакта, й касія від нутрощів твоїх. Цей хай зійде, хай з'явиться тобі, щоб ти зачав в утробі й помістив у серці, щоб ти пішов у пахощі миру його, щоб не задушив душі твоєї бісівський сморід і смердючі світські жадання.

Спалити утробу за повелінням Мойсея і умертвити члени, що складені з праху, є одне й те ж. Все це буває вірою, тобто помислити собі, – мертвим же бути плоттю, а живим за Богом. Спалити й убити душу твою, розумій: відібрати від неї владу й силу. Тоді залишиться в тобі лиш фіміам божий, рятівні пахощі, миро миру й дух господній, що помазав тебе, і збудеться: "Спрямувати ноги наші на шлях *миру*".

ШЛЯХ МИРУ, НАЗВАНИЙ ПОРОЖНІМ^а

Цією благовістю розпалений, – продовжував Рафаїл, – пішов мій Товія праворуч, на шлях миру, яким нині простує наш Варсава. Це є шлях царський, шлях верховний, шлях гірний. Захоплені цим шляхом Ілля, Єнох, Авакум і Пилип, не знайшли себе у світі. Цим шляхом зійшов на гору Авраам, принесли в жертву Ісаака, і прийняв від Бога печать віри. Цим шляхом зійшов на гору Фасга Мойсей і заспокоївся. Цим шляхом простує увесь Ізраїль в обітовану землю. Цим шляхом увійшов до Сіону Давид, наситився священними хлібами, роздавши й супутникам по сковорідному млинцю. Цим шляхом сходить у гірне Маріам, цілує Єлизавету й стає блаженною. Цим шляхом йдучи в пустелю, Христос перемиг Сатану. Цим шляхом сходять на гору Галілейську апостоли і бачать світло воскресіння. Це є шлях суботній, розумій – мирний. Цим шляхом простували Лука й Клеопа⁸. Зійшовся з ними третій блаженний отой співрозмовник, що переломив їм хліб небесний і відкрив їм очі бачити невидимі його пахощі.

^a Глянь на 26-й вірш 8-ї глави у "Діяннях": "Ангел же господній" та інше. "Цей є порожній".

Нарешті, цим шляхом їхав у колісниці євнух цариці Кандакії і познайомився з Пилипом⁹. Пилип відкрив йому в людині людину, в естві – ество, пахощі Христові й новим благовістом, як дивним фіміамом, накадив йому в серце, обмив його нетлінною, крім стихійної води, водою і відпустив його у дім свій. Він же відійшов на свій шлях, радіючи. Цей шлях радісний, але порожній, порожній, але радісний, і поза ним немає порятунку. Порожній же, бо відкритий лиш для людей вибраних. Світ уявляє його порожнім, тобто суєтним. Це наклеп. Уявляє його гірним, тобто гірким. І це наклеп. Гора означає зверхність, а не труд і горе. Горе тим, що говорять: солодке – гірке і навпаки. "Шлях господній є суд, розсудити зло – вибрати благо". Улюблений шлях! "Не зайде для тебе сонце, і місяць не зменшиться для тебе. Є Господь для тебе твоє світло, і зникли дні ридання твого". Це проголосивши, Рафаїл замовк. Урійл же закликав: "Простягніть вдалину погляд ваш і побачите кількох подорожніх, що випереджають Варсаву". Та Рафаїл почав силувати: "Любі мої браття! Гляньте хоч трохи на лівий шлях, і на козлів, на нещасних його подорожніх..." "Ах! Відвертаєш нас, друже, – загукали архангели, – від прекрасного видовища до страшного." Коли повертались, заспівали всі таку пісню:

О світе прикрашений, облуди подобо,
Нецирий увесь, побілений гробе!^a
Зваблюються старці, молодь і діти.
У чари їх в'яжеш, мов пташок у сіті.

Світ видається прикрашеним.
Та він, як гріб, вапном побілений гашеним.
Нутро його виймаю, лиш мерзоту споглядаю.

^a Гробницями стародавніх царів були високі світлиці, зовні архітектурно прикрашені. Та що там усередині? Прах, сморід, гній, кістки, пуста. Чудово

наш рабин Христос цими гробами називає лицемірів, що шукають образ благочестя, відрікшись від його сили.

ШЛЯХ ЛІВИЙ, НАЗВАНИЙ ВЕНТЕР

– Цей шлях, – сказав Рафаїл, – називається вентер. А вентер – це рибальська сіть, зроблена навподіб черева: широка на вході, тісна при виході. Цей шлях, відхиляючись од сходу, приховує кінець свій не у світлій південній країні, а у північному мороці.

– Ось шлях, – каже вождь Товії, – ось і нещасний його подорожній іде перед вами! Судіть його! Небесні сили, дивлячись на подорожнього з сумом й змилосердившись над ним, закричали: "О нещасний страждальцю! Це срібллюбєць. Боже мій! Увесь обтяжений мішками, сумами, кошиками, гаманцями, ледве рухається, наче нав'ючений верблюд. Кожен крок для нього мука. "Горе вам, багаті, бо ви віддалені від втіхи вашої".

– Та він цього, – вибачає Рафаїл, – не відчуває, а ще більше тішить себе і вважає свій шлях благословенним навіки. Він радіє, простує й співає.

– Чи можливо? – вигукнули духи.

– Будь ласка, – прохав Рафаїл, – слухайте його пісню.

БАГАЧ, ПОДОРОЖУЮЧИ, СПІВАЄ ПІСНЮ

Хоч у світі я поганий – лиш би був багат^а.

Нині совість не у моді, дасть лиш злато лад.

Як нажив не запитають, був би жирний гріш.

Як багат, то всім я брат, чесного не згірш^б.

Що у світі в нас ганебне? Гаманець худий.

Жити жебрами? Спускаю краще в смертний гній.

Й смерть солодка, поки плине грошик за грошем^в

О святее срібло-злото! Для тебе живем.

Не так милі батько, мати та й уся рідня.

Не настільки й любі діти душу веселять.

І коли Венери отака краса,

То не диво – закохалась твар у неї вся.

^a Ці вірші (взяті) зі стародавнього трагедіографа Еврипіда¹⁰, ось один:

Ω Χρυσὲ. Δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς!

O aurum, dexieritas optima mortalibus.

О золото! Удача найкраща для смертних.

Початок їх отакий:

Sine me vocari pessimum, ut dives vocer.

Nemo an bonus dives omnes quaerimus.

^b Ubique tanti quisque quantum habuit fuit.

^b Можна й так:

І смерть солодка, поки золото пливе раз у раз.

О святе золото! Моли Бога про нас!

Latine sic: O plute, summa dexieritas mortalibus.

Цьому дорівнює й світське щастя – вудка, сіль і отруйний мед; зовні блиск, а всередині п'ятьма, тлін...

Ангельські сили вжахнулись, побачивши, що сатана так хитро зумів розтлити цю біснувату душу, яка обожнює мертво, й молиться до кумира. "О сатано! – вигукнули вони, співчуваючи. – Справжня божа мавпо!" Він їм замість слів "Горе вам, багаті...", "блаженні жебраки..." поклав на серці в основ оцей свій сморід: "Блаженні багаті, бо для них є царство всяких утіх". Така душа є гаспид, який ніяк не почує милості, котра закликає: "Прийдіть до мене, всі трудящі й обтяжені, і я заспокою вас..."

– Боже мій! – вигукнув Уриїл. – Цей неспокійний шлях натовпами людей, як торгами, весь засмічений. Чуєш, Рафаїле! Який же оцей найближчий натовп?

– Шум колісниць, – відповів він, – удари бичів, кінський тупіт і свист засвідчує, що ця громада є полком честолюбців; а перед нею натовп – це торжество насолодолюбців. Це викривається писком та іржанням музичних інструментів, вигуками торжествуючих і козлоголоссям, кухонними запахами, чадом і курінням. Інше в отих подальших замішаннях і стоках: там позови, боротьба, злодійство, грабунки, підлабузництво, купівля, продаж, хабарі...

Браття! Пригляньтесь до правого боку – ось вони! Кілька подорожніх, одірвавшись крадькома від лівого шляху, пробираються через нерівні місця до мирного шляху. "Як Бог, спокусив я і знайшов їх, гідних себе..."

– Ба, ба, ба! Яке дивне оце бачу видовище! – закричав, як блискавка, раптово, Варахійл. – П'ятеро чоловіків бредуть в широких опанчах, які волочаться по шляху на п'ять ліктів. На головах капюшони. В руках не посохи, а кілля. На шиї у кожного по дзвону з шнуром. Сумами, іконами, книгами обвішані. Ледве рухаються, як бики, що везуть парафіяльний дзвін". Ось хіба справді трудящі й обтяжені! Горе їм, горе!...

– Це лицеміри, – сказав Рафаїл, – мавпи справжньої святості: вони довго моляться в костелах, безнастанно в псалтир бубнять, будують церкви й оснащують, бродять паломниками по Єрусалимах, лицем святі, а серцем – над усіх беззаконніші. Срібллюбні, честоллюбні, насолодоллюбці, облесники, звідники, немилосердні, непримиренні, що радіють з сусідського горя, за благочестя мають прибутки, цілуючі кожен день заповіді господні й за алтин їх продають. Домашні звірі^a і внутрішні змії, лютіші від тигрів, крокодилів і драконів. Ці кажани між правим і лівим шляхом не є ні чоловічого, ні жіночого роду. Обом вороги, кульгаві на обидві ноги, ні теплі, ні холодні, ні звір, ні птах. Лівий шлях їх цурається як таких, що мають образ благочестя, а правий відкидає, бо знехтували його силою, відійшли від його суті. У сумах їх пісок йорданський з грішми. Обвішані ж книги – це Типики, Псалтирі, Прологи й ін. Вся їх молитва в тому, щоб нарікати на Бога й просити тлінностей. Ось зупиняються молячись і починають співати. Послухаймо безбожні їхні пісні божі.

^a Якогось мудреця запитали: "Як можна прожити життя благоденно?" Відповів: "Так, якщо врятуєшся від диких і домашніх тигрів, тобто отих: "Юда – раб і облесник".

Лицеміри, молячись, співають¹²:

Боже, встань, чого дримаєш?
Чом за нас не вболіваєш?
Беззаконних шлях цвіте!

Їм нема біди ніде.
Ми ж тобі свічища ставим,
Кожен день молебні правим!
І забув ти нас усіх.

В тиждень постимо два рази.
Виклика хмільне відразу
У святих містах без втоми
Молимося там і вдома.
Хоч Псалтир не поважаєм.
Та напам'ять його знаєм.
І забув ти нас усіх.

Боже, крик почуй і рев!
Дай багатство всіх нам мов!
Отоді тебе прославим,
Свічки золоті поставим.
Позолочені всі храми
Зашумлять тобі піснями –
Тільки золотий дай вік!

- О смердючі гроби зі своєю молитвою! – вигукнув Варахиїл. Ці блудопишні лаври під виглядом божим обожнюють сатану. Злоба, зодягнена в одяг преподобія, це сатана, що перекинувся світлим ангелом. Немає злішого від нього в усьому пеклі: спустошення царствам, розхитування церкви, обранців божих спокуса... Відвернімо очі наші від богомерзких цих, які ремствують, прохачів, облесників і лицемірів. Чи не чуєте, що шум, тріскотнява, ревіння, вигуки, завивання, свист, дим, жупел і сморід содомський здіймаються над цим шляхом?

Архангели повернули світлі свої обличчя від півночі до ясного півдня і заспівали оцю пісню:

АНГЕЛЬСЬКА ПІСНЯ

На тему цього: "Безодня безодню кличе"

Як безодню океана жменькою не закидати,
Так малесенькій краплині піч вогненну не здолати.
Та чи може у печері вік орел свій коротати?
Як на край святий небесний вилетів він погуляти.

Так не буде ситий плотським дух.

Дух – безодня у людині, ширша вод всіх і небес.
Не наситиш тим довіку, чим полонить світ цей весь.
Звідси сум шкребе невгамно, туга і печаль у грудях,
І неситість, що із краплі жар іще сильніший будить.

Знай: не буде ситий плотським дух.

О роде плотський! Невігласи! Доки ти тяжкосердний?
Зведи очі сердечні. Повернись до небесної тверді.
Чому не шукаєш знання, що зветься Богом?
Чому ти не прагнеш, щоб побачити його?

Безодня безодню раптом задовольнить.

НАКЛЕП

По-грецьки – діаволе, по-римськи – traductio.

Заспівавши ж, спитали: що таке наклеп?^a Скажи нам, блискавко божа, Варахіїле!... Він же відповів так: "Наклеп означає робити солодке гірким, і навпаки; він те ж саме, що й злодійство: злодійство краде речі, а наклеп – думки. Думка є керівник і шлях людини. Диявол, укравши в людини добру думку, перекидає наче сіть і перепону через добрий шлях, і цим самим зводить і переводить її на злий шлях. Ось чому по-грецьки дияволос, тобто перекидник, по-римськи ж traductor, тобто звідник, або перевідник, дане ім'я наклепникові, по-слов'янськи ж робити наклепи означає те ж саме, що

й колотити, змішувати гірке з солодким, і навпаки. Це буває тоді, коли замість солодкого виставляється гірке, і навпаки. Це є одне джерело всіх пекельних мук".^б

^а Дев'ята божа заповідь гримить: "Не свідчи фальшиво". Це те ж саме, що їй "не зводь наклепу". Страшний наклеп – робити заповіді господні важкими й гіркими. Це диявол написав на серці всім, хто ненавидить закон божий. О, роздеріть оці ваші серця, засліплені.

^б Морок наклепницький є батьком брехливості, брехня ж і лестощі є мати гріхів. Гріхи ж є муки і пристрасті сердечні: "Бо чим хто грішить, тим і мучиться.

ПІДСТУП

"Ти ж, о світе божий, Уриїле! Поясни нам, що означає оте підступ?" Відповів Уриїл: "Підступ є образ наклепу, за яким він росте й розсівається. Він те ж саме, що й машина. Машина хитрує у речах, а диявольський підступ – у думках. Птахолов і рибалка ловлять сітями, а він – підступами. Підступ є спритна *машина*, наприклад засідка, сильце, капкан, пастка, сіть, *ятір, верша*, по-грецьки – строфа, тобто заверетка, вертушка тощо. У архітекторів і нині якась машина називається по-латині *sarag*, тобто козел. Нині яскраво видно, що хитрість у злодійстві, а підступ у наклепі є те ж саме. О, яка гарненька вудочка! Нею, наче збісившись, людська воля жахається преподобія (преосвященства), кидається за дурницями, наче олень, поранений у сім'яники, не відчуваючи, як прямує до своєї загибелі. Оці-то душі насолоджуються оцими пісеньками:

Давній вік був святий.
Нині вік не такий.
Брате, плюнь на Сіон,
Задавай світський тон.

Чи скоро святість жити діждеться?
Наше ж життя тут наживеться.

І знову:

У молоді літа не зажити світа?
Що ж за користь світ молодому?

І знову:

У віці старому немає спокою.
Тільки хвороба з бідною.
Хоча би щастя до рук нам плило,
Але на старість воно не миле...

Яке ж то мені щастя, якщо воно зраджує мене під час старості, якщо воно не є отой вірний і вічний друг? "Друг вірний – дах міцний..." "Не залиш мене під час старості..." "Все минає, а любов ні!" "Бог любові є..." "Чуєш, Ізраїлю! Господь Бог твій посеред тебе".

Видно, зла ця вудочка, яку пожирають біснуваті душі. А як вовк овець на пасовиську й при водопої краде, і таємний облесник у самому чертозі й при трапезі, як черв'як горіхи, перебуваючи всередині їх, псує, так диявол, на самих багатих місцях, в Едемі священної Біблії, хитро вловлює, домішавши, як змії, у материне для дітей молоко отруту свою, так він смак і дух свій у запашні плоди божого раю. "Потрібне царство боже, і ті, хто докладає зусиль, осягнуть його".

Цього оракула сатана ростив. Він у ньому осквернив Христа запах. Він, укравши дух Христа, вклав у нього свій вбиваючий душі смак. Він перекував потрібне на трудне^а. Співають німці отаку притчу: "Бог будує церкву, а чорт там же капицю". Співає Христос: "Потрібне царство боже". Диявол підспівує: "Трудне царство боже".

^а Потреба й потрібне не в тому полягає, щоб його трудно мати, а те потрібне без чого ніяк не можна жити або з мукою без нього живеться. А чим же щось більш потрібне, тим легше дістати. Наприклад, повітря конче потрібне, а без взуття взимку можна жити з муками.

О капосна мавпо! Тим же мостом іде, а в різне місто; тим же дзвоном співає, та чомусь наче ні. Ангельський тон – пекельна думка, голос Якова – серце Ісава; цілує, як друг, – продає, як Юда. І сміх і плач нам оця божа мавпа... "Слухай, небо, і заговорю!" Це наклеп на Господа Вседержителя! Потрібність з трудністю так несумісні, як світло з пільмою. Потрібне сонце – чи трудно? Потрібний вогонь, – а чи трудний? Потрібне повітря, а чи трудне? Потрібна земля і вода, – і хто без неї? Бачите потрібність? Де ж при боці її трудність? Ах, зникла! Немає їй місця в чертогах непорочної й блаженної потрібності! Дім її є дім миру, дім любові й насолоди. Покажіть же мені, де знаходиться трудність? Чи не в пеклі? Вірую, Господи, що там саме живуть труд і хвороба, печаль і зітхання. Та чи там потрібність? Ах, не бувала вона там. Її присутністю пекло вмить перетворюється на рай. У пеклі робиться все те, що непотрібне, що зайве, що не знадобиться, непристойне, противне, шкідливе, капосне, мерзенне, дурне, непридатне, погане, мученицьке, нечестиве, богомерзке, прокляте, світське, плотське, тлінне, легковажне, дороге, рідкісне, модне, турботливе, руйнівне, погубельне, пекельне... й інший незасинаючий черв'як. Ця біснувата й буйна дівка трудність називається по-грецьки ΆΤΑ¹⁴, тобто пагуба, по-єврейськи ж Ада, жінка Ламеха, тобто красива повія й турботлива, протилежна жінці, названій Селла й Мирна. Як різниться чиста наша дівка – свята потрібність!^a Вона не ΆΤΑ, а Літа й Літургісса; не Ада, а Селла; не Фурія, а Анна, а Харія, а Грація, розумій: кохана, милостива, обдарована¹⁶. Із небесних кіл та з гірних меж цієї цариці зникло всяке горе з трудом, а печаль з зітханням. Звідти Сатана з усіма своїми пільмами скинутий у пекло. Яка сила скинула? Та, що там життя не залежить від турботної суєти і суєтних турбот. Там живе лиш оте потрібне: "Одне потрібне". Воно і споріднене, й легке, й благовидне, й преподобне, й веселе, й корисне, без срібла й без горя досягне, як написано: "Даром прийняли, даром віддасте". Переконай, земле! Почуй, роде людський! Напиши на нігті діамантовому, на вічних серця свого скрижалях славу оцю господню: "Благословенний, хто робить потрібне нетрудним, а трудне непотрібним".

^a Не втерплю, щоб не приписати тут пресолодких оцих Епікурових слів: *Χάρις τῆ μακαρίᾳ Φύσει. ὅτι τα ἀναγκαῖα ἐποίησεν εὐπόριστα. τὰ δε*

δυσπόριστα, οὐκ ἀναγκαῖα. Подяка богові, що потрібне сотворив легкодоступним, а те, що грудно досягається, непотрібним"¹⁵.

Як тільки Уриїл відригнув панівну цю славу Вишнього, знявся із пекельних глибин ганебний шум, рев, рик, свист, стогін, який буває від дібровних звірів, від нічних птахів, від болотяних жаб під час землетрусу. Закидався, звиваючись і розвиваючись у численні звивини, пекельний змії, пронизаний витонченою сильного стрілою і жаром палаючого вугілля обсипаний, згідно того: "Він устами вимовляє премудрість, а посохом б'є мужа безсердечного". На крилах Уриїлових було видно дуже коштовний сапфір, що перевершував голубий звід благовидного неба. Цей божественний розум, що випустив із уст своїх меча двосічного, влучив Сатану в саме його черево і вбив блудодійство. Варахиїл же випустив праволучну блискавиці стрілу, простромив дракона в саме око його і вбив похіть очей за Писанням: "Око, що лає батька й докучає матері своїй, хай виклює його вороння із нетрів". Поперед усіх умертвив списом Михаїл перелюбне серце його. Відтоді царство його й підступи зруйновані.

ПЕКЕЛЬНЕ ЦАРСТВО

На чому засноване?

Простер же Рафаїл яшмоподібні крила свої з Гавриїлом і, перелетівши, сів обабіч Варахиїла. Потім, засміявшись, весело мовив: "Зрадив дух мій, як Уриїл, мов Фінеєс, у черево, ти ж, як Сисарі, в саме око його пробив йому голову його". Вид же Варахиїлових крил, як вид вугілля, розжареного від отого жару: "Стріли сильного витончені з жаром, що поїдає". "Розпалене дуже слово твоє, і раб твій полюбив його..." "Слово було плоттю і вселилося в нас".

Тоді цей пламенючий орел, служитель у блискавці Вишньому, божественний Варах розпростер крила свої і, помахавши ними, проголосив: "Це перемога, що перемогла світ, плоть і диявола – любов наша. Міцна, як смерть, любов. Жорстока, як пекло, ревність божа. Крила її – крила вогненні. Вугілля вогненне запалює її. О вугілля! О улюблений наш рубін отой!"^a

^a Анфракс [рубін] – це слово грецьке, означає палаюче вугілля; означає також коштовний камінь, бо виглядає як палаюче вугілля. Всі ж коштовні камені, як сапфір, фαρσισ й інші, красою своєю і твердістю є образи боже премудрості.

"Золото отої землі добре, а там рубін". "Цей дуже дорогий рубін нас, серафимів, запалює, роблячи ангелів своїх духами, і слуг своїх полум'ям вогняним". Голос його отой... "Голос брата мого..." Лиш цей втішає й зміцнює нас. "Звеселися, безплідна!" Це його голос. "Смиренна й хвильована! Ти не мала втіхи. Це я приготую тобі рубін – камінь твій – і на основу твою сапфір. І покладу заборолу твої, яшму й ворота твої, камені кристалу й огорожу твою, камені вибрані – й правдою винагородитися... Будь-якій зброї, виготовленій на тебе, і будь-якому голосу, який проти тебе встане на бій, я не сприятиму. Переможеш їх усіх. Всі сини твої навчені Богом і у великому мирі діти твої. Це спадщина тим, хто служить Господові, і ви будете для мене праведні", – каже Господь. Нині наше бажання здійснилося. Нині почута ота з трьох частин молитва Сирахова:

Господи, Отче й Боже життя мого!
Хай не поглине мене безодня світу!
Звівши очі на красу його,
Хай не поглине мене прірва черева,
Що догоджаю, як Богові. І хай не зв'яже мене
Встидодійство, що шукає насолоди у мертвому болоті.

На цій триєдності стоїть усе пекельне царство.
Нині мудрість перемогла злобу, і всі заспівали так:

О сину, народжений від діви,
В безпристрастя глибині!
Тричастинну злобу душі
Втопи, молюся.
Та, як на бубні,
У мертвому тілі

Заспіваю переможну пісню.

– О язичу тригубий! – вигукуючи, проголосив Варак, – що зруйнував міста й перевернув доми вельмож. Блаженний, хто володіє тобою. Це є царство боже! Немає легшого над нього, як і немає потрібнішого, і немає потрібнішого, як немає природженішого. І що таке Бог, як не пломеніюча всередині нас, наче дихаюче іскрами вугілля, блаженна ота краса: "Без мене не можете нічого творити". Що ж є? Вона носить гори, і води, і весь труд наш. Вона тонкощільне небо й вогонь правицею своєю тисне й тримає. Хто ж усеблагу й пренепорочну оцю матір нашу осмілюється назвати трудною? Якщо сатана сатану виганяє? Так не трудностю труд лікується. Господи! Це труд воздають тобі! Ти ж – веселоці й радість, мир і заспокоєння. Правда твоя, як сонце. І це сатана затьмарює! Світ же свідчить про брехню. Господи! Якщо можна, хай промине тебе гірка чаша оця. Якщо ж не може ця брехня минути тебе, то буде Воля твоя.^а

^а При Бозі, як при зерні й істині, нерозлучно тримається, як полова, брехня; та полову – свині, а хліб діти їдять.

РИДАЮЧА БЕЗПЛІДНА

Під ту пору було чути жалібний голос на небесах. Вдова, бредучи по землі, зодягнена в темний одяг, повинна народити сина, шукає місця, та не знаходить, гнана змієм, який хоче пожерти плід її черева й услід їй вибльовує потоп блювотиння. Через це поневіряється, ридаючи й вигукуючи оцю пісню^б:

^б Цю пісню взято із трагедокомедії, названої "Гнана церква"¹⁷. Апокаліпсна жінка, яку переслідує змій, співає там цю пісню або хор. Це миле творіння Варлаама Лашевського, який навчав у Києві і богослов'я з єврейською й грецькою мовами і був керівником при останньому виправленні Біблії. Помер архимандритом Донським. Вічна пам'ять!

Хто дасть мені крила нині? Хто дасть посріблені?

Хто дасть мені крила нині? Хто дасть опірені?

Хай полечу через усе до Бога,
Від земного краю навіть до раю,
І спочину.

Це єхидна люта біжить! Це мене сьгає!

Це на мене пащу люті відкриває!..

Проковтнути хоче, отрутою клекоче
Зміїще дивний, гаспид допитливий.

Ах, горе мені!

Гірких вод потоки вибльовує чорний холодні,
Хмара темна накрила мене! Це морок безодні!

Горе мені нині! Горе єдиній!

Гонить без тьми, мене з дитям.

Нема мені миру.

Ох мені! Горе! Ох! Що робити?

Кого на поміч, смію, бідна, молити?

Горе мені нині! Горе єдиній!

Гонить без тьми мене з дитям.

Нема мені миру.

Боже! Ти глянь на мене з висоти святої

І прихилися, дивний, на ці сльози мої:

Дай міцність сили, щоб не здолали
Твоєї рабині уста зміїні.

Ах! О! Боже!

Хто дасть мені крила нині? Хто дасть голубині?

Щоб я полишила ці пекла глибини...

Полюбили архангели цю прекрасну наречену божу, що поневіряється по землі й не має де голови прихилити, змилосердившись над нею. А Михаїл, роз'ятрений ревнощами, розпростер посріблені крила свої й кинувся, наче до нещасного свого пташеняти орел, схопив жінку й посадив її на райдугу. Відтоді ця цнотлива Сусанна^а не перебуває серед смертних на землі, щоб злоба не змінила розум її, щоб лестоці не спокусили душі її. Незвичайна мати сіла з сином своїм на благокруглій дузі хмар, і та райдуга

сама стала такою, що припинила потоп "Поглянь же на райдугу й благослови того, хто сотворив її. Прекрасна сяєвом своїм".

Докучають же їй оці: "Хто знищує премудрість і кару, є проклятий, і марна надія їх, і труди марні, і непотрібні діла їх. Жінки їх безумні, і лукаві їх діти, і прокляте народження їх, як блаженна безплідна неосквернена!

^a Сусанна – слово єврейське, по-грецьки Κοῖνον, по-римськи Liliūm, по-слов'янськи крин, по-малоросійськи – лілія.

Тоді з хмари заgrimів Михаїл до живучих на землі оцим голосом: "Сини людські! Навіщо любите облуду, поїдаючи землю в усі дні життя вашого? Чи так юродиві ви, сини Ізраїля?" Не випробувавши, не зрозумівши істини, засудили дочку Ізраїлеву. О постарілі злими днями вашими! Навіщо судите суди неправедні та не чуєте Бога, який каже: "Невинних і праведних не вбивай!" "Хто має вуха слухати, хай чує!" Після цього грому була почута здалеку пісня оця, співана у вірному воїнстві ангельському:

ПІСНЯ

На закінчення цього:

"Випустив змій за жінкою із уст своїх воду,
як ріку, щоб її у ріці втопити".

Слухай, небо і ти, земле! І нині вжахнися.
І глибинами всіма море воздвигнися.
І ти, швидкоплинний, вернися, Йордане.
Хрестити Христа прийди, Іоане.

Пишнолисті ліси, стежки відкривайте,
Предтечу Йоана до Христа пускайте.
Земні ж всі погани із нами радійте,
На небі ангели хорал святодійте.

Зійшов Спас у Йордан, став в його глибинах.

Це зійшов на нього Дух Святий в виді голубинім.
"Це є син мій улюблений", – Батько з хмар нам каже.
Цей Месія оновить усе єство ваше.

Струмини нам освіти. Змію зітри главу.
Росу Духа твого дай, Христе, його славу.
Хай нас не утопить змії. Ми з земного краю
Для спочину злетимо до твого раю.

О Н О В Л Е Н Н Я С В І Т У

Сім голів у сатани, як одна: голова ж – як сонце, що заходить, спотворене імлюю. Потім швидко лице землі вкрив вечірній морок. Незліченні ж кажани і нічні птахи, літаючи в мороці, нікчемну хулу й наклепи на славу Вишнього проголошували. Тоді з'явилося і численне ангельське воїнство, як зорі небесні, але розслаблено сяючі. Архангели, виконуючи написане: "У той час розумний замовкне" й захоплюючись найпрекраснішою з усіх земних дочок красою небесної Сусанни, терпіли й перебували, молячись так: "Господи Боже наш! Правда твоя у світлі твоєму. Світло ж у правді твоїй. Істина твоя в сонці живе, сонце ж стоїть на істині твоїй. Це оте знамення є твоє, від тебе і тобі у нас. Від тебе слово це твоє й про тебе. Ти сам і сотвориш його. Це сходи семиступеневі до тебе нам. І це сатана скинув їх! Він зробив з них ворота пекла, назвав потрібне трудним, а солодке – гірким. І це ворота пекла перемагають людей твоїх. Встань, Господи! Встань, славо наша! Встань рано!... Ти ліг, спочив у багатій горі твоїй, як лев, що спить багато років. Прокинься, як Самсон. Сотвори велич неплодній твоїй, торкнися гір твоїх – і задимлять, сотвори блискавку і розжени супостатів, щоб у твоєму світлі ми побачили нове світло. І оновиш лице землі. Ти і вчора, і нині, й навіки: колишній, суцільний і майбутній. Амінь!"

Помолившись же, всерадісним голосом закричали: "*Хай буде нове світло!*"

І було нове світло. Відразу настав радісний ранок. Засяяло сонечко, освітило небеса, що проповідують славу божу, і оновило лице землі. І назвали ангели вчорашній день пітьмою, а нинішній день світлом. І було старе, й було нове світло, та день один і світ один. Давно сотворив Бог світ за

сім днів для людей; за останні ж віки заради ангелів обновив його за один день, який є як тисяча років. Хай сповниться пророцтво верховного Петра: "Покайтеся! Бо хай прийдуть прохолодні часи від лиця господнього". "Прийде ж день господній, як злодій уночі, у той (день) небеса з шумом повз пройдуть..." "Нових же небес і нової землі хочемо; у них правда живе". І Йоанове: "Діти! Настала остання година, і світ минає, і хіть його, а хто творить волю божу, той перебуває вічно". "Не забажають того, й не спрагнуть". Не повинно ж впасти на них сонце ні будь-яка спека; як ягня посеред престолу, попасе їх, і покаже тваринні джерела вод, і зніме Бог будь-яку сльозу з очей їх..." А як тільки перейшов і проминув старий світ, засяяли ж разом і Ноєві, і нові часи, і літо; тоді в одну мить в останній сурмі всі нічні птахи, всі отруйні гади, всі люті звірі, всякий труд і хвороба, і всіх злих духів легіони, всі незліченні сувої, що вибльовують хулу на Вишнього, вихором виметені з Лиця землі, зникли. І це! Заспівуючи, заспівали архангели і все ангельське воїнство у псалмах і співах, і піснях духовних переможну¹⁸.

ПЕРЕМОЖНА ПІСНЯ^a

О співай і радій, яко добрий Бог твій!
Враз рукою за тобою
У борні здолає стати
Ворогів і супостатів
Прожене та переможе.
День і вечір співай. Ніч і ранок співай.
Як правиця, прославися!
Як Месія, вознесися!
В перемозі дивних, на хребті противних!

^a І ця пісня з того ж твору Лацевського. Хор співає: "Коли звільнилась жінка від змія". О полум'я, що проковтнула Київську бібліотеку, такі й стільки манускриптів, яку погибель ти сотворило!

АНТИФОН^b

Я, Боже, тобі пісню нову,
Піснь Мойсея, піснь Христову,
Сотворю в духовній лірі,
Десятиструнному псалтирі.
Всякий цар в бою цілий тобою.
Цілий Давид твій, мечем не вбитий.
Ти сам схотів мене звільнити.
Від злоплемінних оборонити.
Із уст їх меч смерті готовий мя зжерти.
І зла їх правиця правди не держиться.

У полках же ангельських було це чути!

Заспіваймо Господу! О всесильний Боже!
Наш прийняв ти зойк і плач, хоч тобі не гожі.
Ще не хочеш. Боже, нас зовсім відіпхнути.
Переміг! В ту ж мить упав супостат наш лютий.
І прийняв антихрист кару, ворог наш дебелий.
Знов повернеться, до нас прийде мир веселий.
Він здоров'я приведе мудро зі собою.
Красивіший нині й день, гарний добротою.
Осяйніше із небес сонце осяває
І обличчя дуже гарне цільний цвіт являє.^в

Зима пройшла. Сонце ясне^г
Показало лице красне.
Із підземної кліті з'явилися квіти.
Раніше морозом побиті.
Вже райські всі птиці
Випущені з темниці.
Усюди літають, солодко співають
Веселощів сповнені.
Зеленіють поля й трави.
Зашуміли в лисі діброви,

Встають, одягаючись, дивлячись, усміхаючись.

Ах, як солодко там дивитись!

^б Це я сам на ту ж мелодію звірив із Давидової пісні 143-ї, вірш 9: "Боже, пісню нову заспіваю тобі в десятиструнному псалтирі, що дає порятунок царям". Антифон означає спів у відповідь.

^в Пільний. Це означає не те, що наповнений, а польовий, що в полі. Ці вірші узяті з переможної пісні Феофана Прокоповича, ректора Київської академії, який трьома мовами оспівав царя Петра, що переміг під Полтавою-містом. Спочив президентом у Синоді. Вічна пам'ять!

^г Ця пісня зі стародавніх малоросійських, і є гарний образок, який зображає вену, вона довга.

Віднині відкрились у спраглих полях і пустелях джерела живої води. З'явилися міста й оті житла. "Які гарні дома твої. Якове!" Скелясті гори відкрили шляхи свої, зодягаючись отими квітами: "Я квітка польова і лілія долин".

Дикий і неприступний Кавказ, що не приймає подорожніх, відкрив притулки свої мандрівникам. Море вказало дорогу всім кораблям, що пливуть. З'явилися плодоносні острови, береги, скелі, гавані й миси Доброї Надії. Відкрилися рятівні пристановища всім мореплавцям, що блукають навіть до стародавнього Фарсиса^а й до Одігітрії^б, а також до хмарної гори, яка дихає вогнем, і Фарійської піраміди, що дивиться на Александрію^в.

Побачили славне царство і святу оту землю: "Там народила тебе мати твоя". "Царя зі славою побачите, і очі ваші побачать землю здалека". Спочили на багатих місцях і на блаженних луках, згідно з Писанням: "їжте, ближні, і пийте, й упийтеся, браття..." Віднині засяяли над головами святих чоловіків променисті вінки, що заключили в собі оцю діамантову славу: "Легко бути добрим". Тоді й на мою голову покладений нетлінний вінок. Архангели, проспівавши переможну пісню, злетіли в гірне, і знову вселились у семи пірамідах, названих великими суботами, що дивляться й доглядають премудрості дім семисуботній, прославляючи Отця й Сина, і Святого Духа вчора, сьогодні й навіки.

Це видіння я, старець Даниїл Варсава, воістину бачив. Написав же для просвіщення невігласів блаженних отих: "Дай премудрому причину..." І во славу людей святих Ізраїля.

Кінець

^a Фарсис²¹ є коштовний камінь, є ж і місто, що має гавань для кораблів.

^b Одігітрія²² – слово грецьке, означає провідниця, наставниця. Звідси в акафисті: "Радуйся, стовпе, наставляючи тих, хто плаває..." та ін. Такі приморські башти при затемненні зірок показують берег мореплавцям вогнем, що палає на них. У Біблії називається стовп хмарний, тобто високий, який сягає хмар, наприклад: "У стовпі хмарному говорив до них". Зображається таким стовпом священна Біблія. Вона-то нас, гнаних бурею у морі світу цього, наставляє до тої гавані, де вбогий Лазар з Авраамом і вся церква спочивають. Ця гавань називається по-єврейськи кефа або кифа, по-грецьки метра, тобто кам'яна гора, лоно і місті Що ж означають ця кифа і це апокаліпсне місто? Отой Лотів бенкет з дочками своїми, про який: "Блаженний, хто з'їсть обід у царстві небесному". "Радості вашої ніхто не забере від нас". "Веселість вічна над головою їх". Голова наша – це серце наше. Якщо воно не болить і вічно радіє, то це єдине справжнє блаженство – "мир, що перевершує будь-який розум". Амінь!

^b Фарійська піраміда, або вежа, неподалік од гирла ріки Нілу, де місто Александрія.

Примітки

Твір цей Г. Сковорода датує 1783 роком. Зберігся автограф у рукописному зібранні М. Ковалинського, який тепер знаходиться у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України (ф. 86, № 6). У тексті видно сліди пізніших виправлень автора, зокрема його примітки до тексту зроблені за правописом, яким Г. Сковорода користувався після 1785 р. У 1788 р. він написав супровідного листа до М. Ковалинського, дав назву твору "Боротьба архистратига Михаїла зі Сатаною" (автограф 1783 р. називається "Боротьба й суперечка про те: дуже трудно бути злим, легко бути добрим"), додавши ще й "Суть твору. Можна зробити припущення, що автограф був заново відредагований автором перед тим, як подарувати його своєму другу М. Ковалинському. Вперше був опублікований 1839 р. у Москві благодійним комітетом "Человеколюбивого общества" з деякими цензурними виправленнями й скороченнями.

- ¹ *Марон* – Вергілій Публій Марон (70-19 рр. до н.е.) – римський поет, автор поем "Георгіки", "Енеїда" і пастуших елегій "Буколіки", де прославляє працю селянина.
- ² *Мати Божа*.
- ³ *Перун* – у східнослов'янській міфології поган бог грому й блискавки.
- ⁴ *Цукрова голова* – у часи Сковороди цукор виготовляли у вигляді конусів досить великими шматками. Перед вживанням їх подрібнювали спеціальними шипцями.
- ⁵ *Златоуст Йоан* (345-407) – один з найвизначніших представників візантійської патристики. В Україні його твори користувалися великою популярністю ще з часів Київської Русі.
- ⁶ Гавриїл, Рафаїл, Уриїл, Варахіїл – ангели, що постійно супроводжували архангела Михаїла.
- ⁷ "...*Не зубоскалити, не сміятися ротом, а радити серцем*" (лат.).
- ⁸ *Лука й Клеопа* – біблійні персонажі, послідовники християнських апостолів. *Лука* – один із послідовників апостола Павла (Новий завіт. Послання Св. апостола Павла). *Клеопа* згадується у Євангеліях Луки й

Йоана (Новий завіт. Євангеліє від Луки, гл. 24, ст. 6; Євангеліє від Йоана, гл. 19, ст. 25).

- ⁹ Це оповідання, яке наводиться й в інших творах (див. "Діалог, або розмова про давній світ"), запозичене з Біблії (Новий завіт. Діяння св. апостолів, гл. 8, ст. 29-40).
- ¹⁰ *Еврипід* (прибл. 486-406 рр. до н.е.) – один з найвидатніших старогрецьких драматургів. Ці рядки взяті з його драми «Прохачки», ще досі не перекладеної повністю ні російською, ні українською мовами. Цікаво, що уривок, наведений Г. Сковородою, пізніше переклав І. Франко на основі німецьких видань грецького трагіка. (Див. Іван Франко. Літературна спадщина. К., 1961, Т.2. С.190).
- ¹¹ Сковорода змальовує картину, як волами везли новий дзвін до дзвіниці парафіяльної церкви.
- ¹² Ця пісня написана автором на зразок досить поширених в Україні XVII-XVIII ст. пародій на молитви, які складали студенти.
- ¹³ Це також пародійний твір.
- ¹⁴ Сковорода алегорично перетлумачує біблійні образи й міфологічні уявлення. *Ата* (Ате) – у грецькій міфології є втіленням раптового безумства, богиня, яка затьмарювала розум людей і богів, була скинута з Олімпу. Автор зіставляє її з біблійною Адою – однією з багатьох жінок Ламеха, батька Ноя.
- ¹⁵ Наведені слова Епікура взяті з уже згаданого його листа до Менекея.
- ¹⁶ *Літа*, *Літургісса* – слова, утворені від давньогрецьких, що означають відданість Богові й служіння йому; *Селла* – означає по-грецьки крісло, кафедру, тут – зображає того, хто спокійно й тихо сидить; *Фурія* (буквально скажена) – у старогрецькій міфології демонічне божество помсти й мук совісті; *Анна* – (від євр. Ханна) означає "дана богом", у Біблії – мати пророка Самуїла, почута Богом; *Харія* – радість і любов (грецьке); *Грація* – ласка і вдячність (лат.).
- ¹⁷ Мова йде про втрачену трагікомедію викладача Києво-Могилянської академії Варлаама Лащевського. Збереглася його "Трагедокомедия о награждении в сем свете приискных дел и мзды в будущей жизни вечной"

- ¹⁸ "Переможна пісня або Епінікіон" Ф. Прокоповича написана на честь перемоги над шведами під Полтавою 1709 р. Сковорода, цитуючи рядки Ф. Прокоповича, робить невеликі редакційні зміни.
- ¹⁹ Очевидно, мова йде про пожежу 1780 р., під час якої згоріла бібліотека Києво-Могилянської академії, де зберігався й рукопис згадуваної трагікомедії В. Лашевського.
- ²⁰ Запис пісні знайдено у рукописному збірнику середини XVIII ст., опис якого зробив у свій час В. Перетц.
- ²¹ *Фарсис* – порт і місто, часто згадуване у Біблії; очевидно, це Фасис – порт колхів, залишки якого знайдені археологами біля м. Поті.
- ²² *Одігітрія* – провідниця. Одна із чудотворних ікон на горі Афон.
- ²³ Мова йде про маяк на острові Фарос, неподалік від м. Александры.